

УДК 929:398Гнідич(477.72)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.04.777>

ПАВЛО ГНІДИЧ: НАУКОВА ПОСТАТЬ І ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА СПАДЩИНА

Сергій П'ЯТАЧЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3504-2855>

кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра журналістики та філології,
Сумський державний університет,
вул. Харківська, 116, 40007, м. Суми, Україна,
e-mail: pjatachenko@gmail.com

Serhiy PYATACHENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3504-2855>

Candidate of philological sciences, associate professor,
Sumy State University,
116, Kharkivska Str., 40007, Sumy, Ukraine,
e-mail: pjatachenko@gmail.com

PAVLO HNIDYCH: SCIENTIFIC AUTHORITY AND FOLKLORISTIC HERITAGE

Стаття присвячена узагальненню та уточненню біографічних відомостей про українського фольклориста Павла Гнідича (1884—1919), а також окресленню та характеристиці його наукової спадщини, яка стала результатом багаторічного дослідження фольклору одного невеликого регіону на Полтавщині (нині це частина Роменського району Сумської обл.). *Актуальність дослідження* пов'язана з необхідністю залучення фольклористичної спадщини вченого до сучасного наукового та освітнього процесу, її глибоке та усебічне дослідження, що надзвичайно важливо сьогодні, коли з огляду на російську військову агресію надзвичайно гостро постало питання національної ідентифікації, особливо на теренах Сумщині, яка зазнала в минулому суттєвого зросійщення, а зараз перебуває у надзвичайно складних умовах прикордонної області. *Метою дослідження* є узагальнення та уточнення біографічних даних Павла Гнідича, серед яких усе ще залишається значна кількість білих плям, а також окреслення та загальна характеристика його наукового доробку. *Об'єктом дослідження* є біографія та фольклористична діяльність Павла Гнідича, зокрема укладений ним збірник «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії». *Хронологічні межі* охоплюють поч. ХХ ст. — 1919 рік. *Територіальні межі* — Ромни і Роменський повіт Полтавської губернії (нині Роменський район Сумської обл.). Для досягнення поставленої мети застосовано *методи*: історично-порівняльний, типологічний, комплексного та ретроспективного аналізу, та біографічний.

Ключові слова: Павло Гнідич, фольклор, Роменський повіт, архівна комісія, жанри, збірник.

The article is dedicated to summarizing and clarifying the biographical information about the Ukrainian folklorist Pavlo Hnidych (1884—1919), as well as outlining and characterizing his scientific legacy, which resulted from years of studying the folklore of a small region in Poltava (now part of the Romensky district in Sumy region).

The relevance of the research is linked to the necessity of incorporating the folkloristic heritage of the scholar into contemporary scientific and educational processes. This deep and comprehensive research is extremely important today, given the pressing issue of national identity due to Russian military aggression, especially in Sumy, a region that has previously undergone significant Russification and now faces very challenging conditions as a border area.

The aim of the research is to summarize and clarify the biographical data of Pavlo Hnidych, which still contains a significant number of gaps, as well as to outline and provide a general characterization of his scientific work.

The object of the research is the biography and folkloristic activity of Pavlo Hnidych, particularly his compiled collection «Materials on the Folk Literature of Poltava Governorate».

The chronological boundaries of the research cover the early 20th century up to 1919, and the territorial boundaries include Romny and the Romensky County of Poltava Governorate (now the Romensky district of Sumy region).

The research methodology is based on the application of biographical and comparative methods. Research methods — to achieve the set goal, the historical-comparative method, typological, complex and retrospective analysis, and biographical method were applied.

Keywords: Pavlo Hnidych, folklore, Romensky County, archival commission, genres, collection.

Вступ. Павло Олександрович Гнідич (1884—1919) належить до когорти відданих та сумлінних дослідників української народної культури. Долучився він і до становлення просвітянської справи на зорі зародження Української Держави, а також здійснив педагогічний внесок у розвиток місцевої освіти. Проте його постать тривалий час залишалася поза увагою вченої спільноти, лише окремі записані ним фольклорні твори потрапили до кількох збірників фольклору, виданих у радянські часи, а пам'ять про нього зберігали тільки старожили козацького села на Роменщині, дослідженню культури якого П. Гнідич присвятив кілька років своєї наполегливої праці. Упорядкований ним збірник «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії. Роменський повіт» давно став бібліографічною рідкістю і недоступний широкому загалу. Необхідність повернення імені та фольклористичної спадщини Павла Гнідича в широкий науковий контекст визначають *актуальність* цього дослідження.

Повернення уваги до постаті Павла Гнідича розпочалося з 1980-х років, коли полтавський краєзнавець Петро Ротач присвятив йому один із розділів своєї збірки краєзнавчих нарисів «Світло рідно рідної хати» [1] та підготував енциклопедичну статтю до «Української літературної енциклопедії» [2]. Значному розширенню та уточненню біографічних відомостей про П. Гнідича сприяла пошуково-дослідницька робота автора цих рядків в архівах Києва, Полтави, Харкова, Сум, Москви, а також кілька фольклорних експедицій шляхами П. Гнідича, зустрічей зі старожилами та місцевими краєзнавцями. Наслідком цієї роботи став вихід друком низки статей про П. Гнідича та наукової монографії «Фольклористична діяльність Павла Гнідича» [3]. Останнім часом до постаті Павла Гнідича зростає увага місцевих дослідників у зв'язку з підготовкою до 140-літнього ювілею від дня народження вченого, запланована низка наукових заходів та фольклорна експедиція його шляхами.

Для досягнення поставленої мети застосовано *методи*: історично-порівняльний, типологічний, комплексного та ретроспективного аналізу, та біографічний.

Основна частина. Наукова діяльність Павла Гнідича належить до одного з найцікавіших та найпродуктивніших періодів української фольклористики, а саме 1910-х років. Його наукові підходи спирали-

ся на чітко вироблену методологію, залучалися дані суміжних наук, активно використовувалися технічні засоби, зокрема фонограф і фотоапарат. А його принцип максимально повного дослідження культури одного невеликого ареалу був не лише на вістрі часу, а й багато в чому випередив його. Варто також відзначити широке дослідження контексту побутування фольклорних творів, з'ясування подробиць народного життя та біографій народних виконавців, що стало можливим завдяки тривалому перебуванню вченого в досліджуваному селі.

Коротке, але насичене подіями життя вченого розпочалося в Полтаві, де він народився 8 грудня (26 листопада за ст. ст.) 1884 року в небагатій дворянській родині. Його батько, Олександр Григорович, на той час викладав у Полтавському кадетському корпусі. А в 1894 році він перебрався зі сім'єю до Харкова, де отримав призначення на посаду старшого фабричного інспектора Харківської фабричної округи. У Харкові Павло і його молодший брат Олександр провели свої юнацькі роки.

Початкову освіту Павло здобув удома, а згодом навчався у 3-й Харківській гімназії, яку закінчив у 1903 році зі срібною медаллю, виявивши особливу схильність до математики та словесності. Спочатку він пробував реалізувати свої математичні здібності, навчаючись у 1904—1907 рр. на економічному відділенні Петербурзького політехнічного інституту, але потім його потяг до словесності взяв гору. «Восени 1907 року, — писав П. Гнідич у заяві на ім'я ректора Московського університету, — я вибув згідно із заявою з Політехнічного інституту й з осені 1907 року займався грецькою, латинською і французькою в Паризькому університеті» [4]. У 1908 році він вступив на історико-філологічний факультет Московського університету.

Саме під час навчання в університеті Павло Гнідич захопився етнографією та почав співпрацю з університетською комісією з народної словесності при Етнографічному відділі Імператорського товариства любителів природознавства, антропології й етнографії, яку очолював відомий фольклорист, етнограф і мовознавець Всеволод Міллер. А для етнографічної практики обрав Роменський повіт Полтавської губернії, а саме Бацманівську волость, куди й вирушав протягом літніх канікул у 1912 і 1913 роках. Про це зазначається у звіті Полтавської вченої архівної ко-

місії: «П. Гнідич побажав зайнятися збиранням народних пісень, і загалом етнографічного матеріалу в межах Полтавської губернії, для чого обрав Роменський повіт» [5, с. 7].

Після завершення навчання в університеті Павло Гнідич отримав місце викладача чоловічої гімназії в Кобеляках на Полтавщині. Там він розпочав роботу над упорядкуванням збірника записаних матеріалів: «Усього зроблено близько 2000 записів, які передбачається видати таким чином: зміст цього випуску складуть обрядові пісні; у 2 і 3 випуски увійдуть пісні, у 4 випуск увійдуть казки, легенди, римовані оповідання про місцеві події, приказки, виписки із записних книжок солдат, розповіді про місцеву старовину, словник. Планується видати ноти 52 пісень, записи яких були зроблені фонографом. Кожен випуск буде містити малюнки обрядового й побутового характеру» [6, с. III].

Підготовлений за результатами копіткої чотирирічної праці збірник почав виходити в Полтаві у 1915—1916 рр. під егідою Полтавської вченої архівної комісії. Проте світ побачили лише три томи, а друк двох останніх був призупинений, оскільки Павло Гнідич у 1916 році був мобілізований на фронт: «Комісія призупинила друкування III і V випусків у зв'язку з тим, що П.О. Гнідич знаходився в діючій армії, а зараз у військовому училищі. Збірники ці майже готові до друку» [7, с. 9].

Після демобілізації П. Гнідич у 1918 році почав викладати в Роменському реальному училищі, де, зокрема, узявся викладати новий навчальний предмет — українську мову. У своєму звіті про діяльність Роменського реального училища за 1917—1919 роки його директор Ю. Сокологорський відзначав: «Встановлена на півдні влада гетьмана приступила з початком навчального року до серйозної українізації і влаштувала на канікулах для підготовки вчителів українські курси в Полтаві, Києві й Харкові. Шестеро членів педагогічної ради були відправлені на ці курси до Києва, Харкова й Полтави з метою підготовки до викладання українською мовою і взагалі ознайомлення з літературною українською мовою. Із цих викладачів педагогічна рада доручила викладання української мови в підготовчих класах Т.Ф. Галаті, а викладачеві російської мови П.О. Гнідичу — в інших класах» [8]. Також у квітні 1918 року П. Гнідич почав виклада-

ти українську мову в щойно відкритій Роменській міській гімназії для дорослих.

У цей період у Ромнах розбудовувалася «Просвіта», протягом 1917—1920 рр. було створено кілька міських осередків та низка сільських. Роменські просвітяни видавали часописи «Просвітянин» та «Просвітянин-кооператор». Серед роменських діячів-просвітян, які плідно працювали в цей час, слід відзначити відомого митця І. Кавалерідзе, археолога й художника М. Семенчика, археолога, етнографа й мистецтвознавця М. Макаренка та багатьох інших. П. Гнідич також починає активну співпрацю з роменською «Просвітою» та регулярно друкується в часописі «Просвітянин-кооператор». Зокрема він публікує статтю «До етнографічних записів «Просвіт», у якій закликає записувати народну творчість у своїй місцевості: «В справі досліду народної творчості має особливе значіння якомога вичерпуючий перепис відповідного матеріалу на невеликій обмеженій території. Такий дослід дав би нові висновки. В цім напрямку у нас зроблено дуже мало. Я зішлюся на Фінляндію, де не тільки записані всі пісні, казки та інш., но науково розроблені окремі мотиви їх» [9, с. 15]. Тут же він наводить детальні рекомендації, як треба записувати зразки народної творчості. В іншому числі цього часопису він закликає членів «Просвіт» збирати листи селян за роки війни та революції: «Листи за останні 5 років покажуть, які почуття пройшли через народню душу» [10, с. 11]. У кількох числах «Просвітянина-кооператора» П. Гнідич друкує серію нарисів «З щоденника етнографа», які знайомлять читача з умовами та характером його польової роботи, а також розповідають про цікавих людей, яких він зустрічав у селах. У 1919 році П. Гнідич виступив одним з ініціаторів створення в Ромнах Товариства захисту пам'яток старовини й мистецтва.

У 1919 році на захоплених російською Добровольчою армією територіях України були заборонені середні навчальні заклади з українською мовою викладання, а в інших було заборонене викладання української мови й літератури, українознавства, історії та географії України. Був згорнутий просвітянський рух. Населення масово мобілізували до Добровольчої армії.

Восени 1919 році під час бойових дій Денікінської армії проти більшовицької Червоної армії був примусово мобілізований і Павло Гнідич. Згідно з по-

відомленням Роменської повітової народної управи від 21 вересня 1919 р., «на цей час більше сорока вчителів початкових народних шкіл і вищих училищ знаходиться в Добровольчій армії» [11]. У звіті Роменського реального училища за цей період зазначалося: «Роменські реалісти брали участь у боях під Конотопом і Бахмачем і кров'ю засвідчили вірність служіння великій ідеї. Серед них є поранені й загинувлі смертю героїв на полі бою» [12].

У записаних нами спогадах старожил села Бацмани Степан Савич Саливон свідчив: «Гнідич загинув так: коли у серпні місяці становище денікінців за Бахмачем було дуже скрутне, то на допомогу прийшли добровольці-студенти, і як Гнідич, знали, був учителем, то його вирішили призначити командиром студентського загону. А Гнідич сказав: «Я молодих людей, дітей не поведу на убой». Отакі слова його були. І за це його розстріляли» [3, с. 27—28].

На жаль, документів, які б підтверджували загибель талановитого вченого й педагога Павла Гнідича, поки що не знайдено. Так само не знайдено й архів вченого, зокрема його записи на фонографічних валиках та світлини, зроблені ним під час польових виїздів. Зникли у вирі лихоліть і підготовлені до друку два останніх томи його «Матеріалів з народної словесності».

Оскільки до нас дійшли далеко не всі записані дослідником матеріали, ми можемо говорити про фольклористичну спадщину на основі виданих ним томів збірника «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії. Роменський повіт». У звіті Полтавської архівної комісії за 1915 рік зазначено: «Ці видання пісень ілюстровані чудовими, художньо виконаними знімками. Усіх збірників буде п'ять. Четвертий знаходиться в друці. Це великий доробок дійсного члена Комісії П.О. Гнідича, котрий прожив у Роменському повіті зі спеціальною метою зібрання цього етнографічного матеріалу» [13, с. 6]. Видання було здійснене коштами самого вченого. «П.О. Гнідич пожертвував на це видання 845 крб. 95 коп., — зазначається у звіті, — а без цих коштів Архівній комісії неможливо було б видати ці випуски, тим більше при тій дорожнечі паперу, яка існує в цей час. Крім цього, П.О. Гнідичем зроблені за свій кошт малюнки до двох випусків» [13, с. 6].

«Четвертий випуск «Матеріалів» містить у собі прозові оповіді, що побутують серед селян Ромен-

ського повіту, — зазначала у своїй рецензії журналі «Етнографическое обозрение» фольклористка О. Єлеонська. — Робота збирача виконана з великою увагою і щирим натхненням, що вельми вигідно вирізняє його збірник» [14, с. 120].

«Більша частина записів, — зазначає в передмові збірника П. Гнідич, — зроблена в селі Бацманах, що входило в сам план збирання: хотілося дати, по можливості, вичерпний опис якої-небудь однієї місцевості» [6, с. III]. Але, зазначає він далі, «навіть ті 1500—1600 записів, які припадають на долю Бацманів, не вичерпують того, щоб там можна було записати. Тим більше це можна сказати про інші райони запису» [6, с. IV]. Дослідженням були охоплені також сусідні села: Гаврилівка (батьківщина О. Потєбні), Малі Бубни, Довгополівка, Лавіроків хутір, Сологубівка, Житне, Рогинці та Сміле, де було записано ще понад пів тисячі фольклорних текстів пісенного та прозового характеру.

«Протиставлення Бацманів та інших сіл умовне, — писав П. Гнідич. — Гаврилівка межує з Бацманами, Малі Бубни настільки близькі, що туди ходять на досвітки, Сологубівка й Довгополівка знаходяться в 1,5—2 верстах від Бацманів» [15, с. 225]. Великі селища Сміле, Рогинці, Житне та невеликий, але заможний Лавіроків хутір розташовані в інших частинах повіту й на них припадає незначна кількість опублікованих записів. «Це пояснюється тим, — зазначав учений, — що внаслідок нетривалого перебування в тому чи іншому селі, записи робились переважно в дівчат, які менше соромляться, менше піддаються різним чуткам і з більшою охотою розповідають і співають» [15, с. 225].

Для записів він використовував тодішню технічну новинку — фонограф, на воскові валики якого записував голоси народних виконавців. А також його супутником був фотоапарат із триногою, яким він знімав сценки народного життя селян, їхні портрети, обрядові свята, весілля тощо. Ці приїзди сприймалися місцевими селянами надзвичайно привітно, і вони перетворювалися на своєрідні народні гуляння. П. Гнідич писав, що навесні 1914 року в селі Рогинці йому «довелося бути свідком того звичайного гуляння, яке звичайно буває в день храмового свята, або коли *“наставляють мая, петрівку”*. У цьому випадку гуляння було викликане моїм приїздом із фотографічним апаратом і фонографом» [15, с. 279].

Найбільшу активність у спілкуванні та бажанні поділитися своїм репертуаром виявляла молодь. Деякі письменні селяни допомагали, записуючи свій репертуар та своїх односельців. «У кожному селі, — зазначав учений, — я зустрічав кілька чоловік, яким конче хотілось діла. Вони шукають, хороше легко зустрічає в них відгук. Вони могли б записувати пісні. Треба лише, щоб вони знали, що записування пісень — серйозна справа» [16, с. 5]. Проте іноді записування на фонограф та знімки фотоапаратом сприймалися негативно: «На цьому кутку поставились особливо підозріло до записування пісень і до фотографування. Казали: “Хіба, то добре? То лихе щось приїхало”, “Оце кого зняв, то ото забира вже душі, це вже на тім світі до Бога не приймуть”, “Господь скаже: це мої, хто не знімався, а це чортові”. Говорили так і на інших кутках села» [16, с. 163].

Під час приїздів до села П. Гнідич зупинявся в хаті в одного із селян, від якого записав історію його життя. Ставлення селян до нього завжди було привітним і теплим. Коли він застудився, то селянка Марія Трушова не лише прийшла його провідати, а ще і склала про нього та його недугу імпровізований текст, який йому наспівала і який потрапив до опублікованого збірника. Також в імпровізованих гумористичних прозових оповіданнях місцеві оповідачі кілька разів згадували молодого вченого: «Потом ввійшли усі у хату, пісні заспівали, а з їх Гнідич Павло практики знімає». Або: «Павел Гнідич тут стояв, нас на карточку ізняв» [17, с. 144].

У 1992—1995 рр. під час фольклорних експедицій авторів цих рядків пощастило зустріти старожилів, які пам’ятали Павла Гнідича. Колишній сільський вчитель Степан Савич Саливон (1904 р. н.) розповів про «паніча», який давав дітям цукерки, а дорослим дарував фотознімки. «Я пам’ятаю, як він приходив до хати, — згадував С. Саливон. — А як же не запам’ятати! Гнідич був учителем у Ромнах. У нас називали його просто «паніч». Тоді всі люди, які приходили з города, були «панічі». Але це був паніч незвичайний. Його діти знали через те, що він дарував їм конфети. І батькам це було приємно — бач, дітей глядить. Часто заходив він на вечоринку до кого-небудь і слухав, що розказували. І давав тему в тому напрямку, який його інтересував. У нього був фонограф для запису пісень. І привозив фотоапарат. Приїжджав на велосипеді. Бувало

брав до себе в помічники студента» [3, с. 17—18]. Мешканка Бацманів Меланія Григорівна Рудейченко (1900 р. н.) також пам’ятала, як приїздив молодий паніч до села, і вона разом з іншими дівчатами співала йому пісні в трубу фонографа.

У 1936 році шляхами Павла Гнідича організував експедицію відомий фольклорист і літературознавець Григорій Нудьга. У листі авторів цих рядків від 9 січня 1994 року він писав: «Дійсно, у 1936 році, ще будучи студентом Київського державного університету, я від Студентського наукового товариства організував фольклорну експедицію в Талалаївський район (головно с. Бацмани, Гаврилівка та ін.) по слідах записів П. Гнідича (1916). Нас було троє, керівником був я, науковим керівником — проф. П.М. Попов, який на територію району не виїздив, а допоміг скласти програму. Нашою метою було: встановити, як змінився побут людей цих сіл, як змінилися люди, від яких записував фольклор Гнідич, як змінився фольклор, що сталося з тими текстами пісень, які записав і опублікував 20 років тому Гнідич. Словом — прослідкувати динаміку життя, побуту й фольклору одних і тих же об’єктів.

Ми знайшли багатьох ще живих людей, з якими мав справи Гнідич, записали ті ж самі твори й нові, я робив фото (але не всі вдалі). Записи, статті учасників експедиції друкувалися в тодішній пресі (і фото). У тому ж році, або через рік, я ще їздив туди два рази: один раз із фонографом, аби записати мелодії до записаних текстів. Бував я і в місцевих кобзарів, зокрема Сологубів, написав про них у київських газетах статті, за що мене потім переслідували, бо Сологубів заарештували. Матеріали експедиції (дуже цінні) передали до архіву Університету, а частину до Інституту фольклору АН, де вони, певне, збереглися» [18, с. 98].

Вихід друком збірника Павла Гнідича «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії. Роменський повіт», на жаль, не став науковою подією з огляду на тогочасні драматичні події в історії України та невеличкий наклад. Видані томи репрезентують пісенну та прозову фольклорну спадщину регіону. Перший том «Пісні обрядові» містить 495 пісень. Дві частини другого тому «Пісні необрядові» містять 551 пісню. Четвертий том «Казки, легенди, оповідання» містить 113 зразків народної прози. Утраче-

ний третій випуск складався з пісень молоді, а також утрачений п'ятий містив пісенні новотвори.

Особливістю збірника є прагнення передачі на письмі діалектних особливостей регіонального мовлення, як-от: *лавушник, пулинь, гряд, хуторях, джерелна вода, тілна корова, болний, жалько, лямпа, дольжні, кінми, ходю, платю, возю, попро-сю, гулий, герлига, сновигать, чяс, звінчай, гурчать, спішять, лошя* тощо.

Ще однією особливістю є розміщення в усіх томах збірника фотоілюстративного матеріалу. Так, у першому, який має підзаголовок «Пісні обрядові», вміщено 20 фотознімків, на яких зафіксовані певні епізоди місцевого весілля та народних свят календарного циклу. У покажчику вказано дату, місце та названі учасники зйомок. У другому томі вміщені фотознімки сільських виконавців, від яких було записано найбільше пісень, а також світлини, на яких зафіксовані сільські свята й будні: «Гуляють у неділю», «Святки проводять», «Прядуть», «Коноплі беруть». Том під назвою «Оповіді козаків» містить портрети селян, від яких записані історії їхнього життя, та фото одного з кутків села. У четвертому томі вміщені портрети оповідачів, від яких були записані казки та легенди, а також фрагменти узорів народної вишивки.

Більшу частину фольклорних матеріалів у збірнику Павла Гнідича складає пісенний фольклор різних жанрів. З календарно-обрядової лірики, яка увійшла до першого тому, дослідник подає шість груп пісень: веснянки, петрівчані та купальські пісні, колядки, щедрівки, засів альні та віншування. До цього тому входить також розлогий опис весілля. Унікальними є народні голосіння, записані від місцевих талановитих плакальниць, які були свідомі свого дару. Так, баба Мотрона Пасишніченкова казала про свій дар: «Уся земля плакатиме, як я заплачу» [16, с. 5].

Позаобрядова лірика увійшла до другого тому, який через значний обсяг був надрукований у двох частинах. До нього історичні пісні, одна дума, низка баладних пісень, суспільно-побутові пісні, пісні про кохання та родинне життя, декілька пісень літературного походження, а також сатиричні та жартівливі пісні. Четвертий випуск «Матеріалів» містить казки, легенди й народні оповідання. Казки були записані від селян різного віку — діти та підлітки розповідали казки про тварин і чарівні, а дорослі ділили-

ся побутовими й новелістичними казками. Особливо дослідник відзначив 16-річну Ганну Антоненкову як дуже гарну оповідачку. Найстарішим місцевим казкарем був сімдесятирічний Яків Коляда. Легенди також були записані від різновікових оповідачів — починаючи від 13-річного Петра Бабака до 65-річного Романа Праска. Зафіксовані легенди є оригінальними варіантами фольклорних та біблійних сюжетів. Серед них твори про боротьбу Бога й диявола, про мандри Бога та святих по землі, легенди-притчі, етіологічні легенди, легенди з казковими мотивами. Одна з легенд має жартівливий характер і віршовану форму — це легенда про те, чому чоловік став старшим у сім'ї.

Оригінальним і практично ніде більш не зафіксованим є вид оповідань, званих по-місцевому «протоколами». Їхнім сюжетом є певна сільська подія, описана в гумористичному тоні: пригоди на весіллі чи досвітках, бійка місцевих парубків, несправедливий суд, родинні конфлікти тощо. «Такі оповідання, — вважає збирач, — існують, очевидно, скрізь, але особливо вони розповсюджені в Бацманах. Тут кожна подія закріплюється в таких оповіданнях, названих “протоколами” (назва бацманівська переважно). Складаються “протоколи” з приводу подій самого останнього часу. Деякі “протоколи” набувають вигляду памфлетів» [17, с. 4]. Серед найцікавіших творів, які описують місцеві події, наступні: «Салифонова свадьба», «Макарева свадьба», «Складка» («На досвітках»), «Гавриловській бій», «Жадний дяк», «Суддя сільський, суддя мирський», «Торгівля мужиків», «Дід Гаврило», «Палазя» та інші. Деякі з них були складені місцевим оповідачем Давидом Іценком доволі давно й переказувалися іншими, а деякі були складеними місцевими оповідачами нещодавно. Особливістю цих творів є ритмізація та рима, а також установка на комічний ефект.

До окремого тому під назвою «Оповіді козаків» увійшли розповіді трьох козаків, записані ними самими. «Серед матеріалів з народної словесності, зібраних в 1912—14 рр. в Роменському повіті, є три оповіді, написані козаками села Бацманів: Захаром Юхимовичем Шкурою, Наумом Івановичем Супруном і Савою Петровичем Саливоном, — зазначав дослідник. — Записування пісень, розпитування про побут і старовину зближували мене з тими, хто розумів значення такої роботи. Просиджуючи іноді у

них вечорами і слухаючи бесіди стариків, вислуховуючи у себе їх нервову, квапливу розповідь про їх життя, я просив їх написати про все це. Бажання писати з'явилося у багатьох, але виконали його поки тільки троє» [19, с. 5].

Н. Супрун і С. Саливон описали своє життя, а З. Шкура взявся написати значно ширший твір, який він назвав «Українські або малоросійські оповідання наших предків про село Бацмани, його населення». «Захар Юхимович радіє, що десь є люди, що цікавляться минулим, і в Бацманах є що записати про старовину, закріпити в книжках, — писав П. Гнідич про нього в пізніше опублікованому нарисі. — Захар Юхимович згадує не тільки те, що сам бачив, але він знає дещо од старих. Це хлопцем, в батьковій хаті, прислухався він до оповідань дідів, і так було і засне під їх гомін» [20, с. 6].

Окрім власне наукової фіксації фольклорного матеріалу П. Гнідич занотовував ще й особисті враження, спостереження та думки, які виникали під час його фольклорно-етнографічних експедицій. Частина цих нарисів була опублікована згодом у 1919 році в роменському часописі «Просвітянин-кооператор». Про одного з місцевих козаків, які розповідали йому про своє життя, він писав: «Вже за північ. Зараз пішов від мене Андріян Семенович. Дивно розмовляємо ми з ним: нервово, не доказуючи наших думок, перехоплюючи один одного. Він був у мене, мабуть, у третій або четвертий раз, і оце так розмовляємо ми щоразу. Кожного разу він оповідає мені про своє життя, про роки терпіння, тяжкої праці і втрат, що зазнав він після смерті батька. Потім розкажує він про ті часи свого життя, як він, почувши твердий ґрунт під ногами, вийшов за тісний круг своїх господарських замислів і хотів впливати на громаду свого села. Він розкажує, як розбились ці наміри об марудність та заздрість людську, і як він це залишив тепер. Ця невдача його вразила, і зараз він тільки й думає про хутір, де б йому ніхто не мішав виявити свій господарський хист на окремому, нерозшматаному ґрунті. Він багато клопочеться про це і думає покинути своє село і шукать господи де-небудь далеко-далеко. Але тяжко кидать рідне село, та й мати просе, щоб дали їй тут вмерти. А син, що добре знає географію, боїться, що там важко буде пристосуватися до нових умовин ґрунту та лагодити з людьми.

Про все це Андріян Семенович почав писати. Прокинеться вночі, засвіте й пише, поки почне розвиднятися. Ця праця захоплює його зглибока. Сьогодні ми розмовляли про Україну. Андріян Семенович гордиться тим, що він козак. Ця думка, каже він, і підбадьорює нас, додає смілості на війні. Козацтво почесніше, ніж дворянство. Я ж козак — такий довід вирішає у козака той чи інший вчинок. І Андріян Семенович вздріває краплю козацької крові в своїх господарських поспіхах, у тому, що в його є молотілка, кургон, що він сіє люцерну.

Я й голодаю, — каже він, — води наллю у капусту та ложкою їм. Ріпа та капуста, щоб не було розтрати. Якби не козацька кров, то б мужність моя пропала. В громадських справах він стоїть завжди за правду. І це вимагає його бути завжди напруженим; між селянами він хоче бути зразком ідейної, справедливої людини» [21, с. 19—20].

Значна увага до контексту побутування фольклорних творів, глибоке проникнення в психологію селяноповідачів, відчутна симпатія і співпереживання — це характерні риси П. Гнідича як збирача фольклорних творів. Із сумом спостерігав учений і занепад народної творчості, викликаний різними впливами, зокрема й освітою чужою мовою. В одному з нарисів він описує зустріч із бацманівською дівчинкою, яка була його першою оповідачкою казок, а також наспівала йому багато народних пісень. Але тепер вона пішла до школи й «забула свої гарні казки, переіначивши їх російськими книжними виразами... В школі рідко хто пісню згадає — все вірші повторюють... В шитку у неї знахожу малюнки до слів "Саша плакала, как вирубалі лес", "Мальчик і дєвочка гуляют во дворе". Так псується і нівечиться рідна мова дитини» [22, с. 10].

Ці міркування вченого, які він висловлював в етнографічних нарисах у 1919 році в часи Української держави, свідчать про нього як про патріота, який вболівав за розвиток української мови, збереження української народної культури, виховання дітей і молоді в українському дусі й рідною мовою. А разом із його зусиллями на українській освітянській та просвітянській ниві це є свідченням того, що Павло Гнідич був не лише талановитим вченим-фольклористом і фаховим педагогом, а й активним українським патріотом, який міг би зробити для розвитку української науки і культури ще надзвичайно багато.

Висновки. «Матеріали з народної словесності Полтавської губернії» Павла Гнідича стали втіленням його наукових ідей, які були на вістрі часу, враховували вітчизняний та закордонний досвід, орієнтувалися на найсучасніші методики. Використання сучасних технічних засобів аудіозапису та фотозйомки виводило його діяльність на високий рівень, а установка на максимально вичерпне дослідження народної творчості в одній місцевості відповідала новітнім науковим принципам. Зібрані П. Гнідичем зразки народної поезії та прози засвідчили багатство фольклорної традиції Роменщини. Вони сьогодні не лише не застаріли й не втратили актуальності, а навпаки — максимально суголосні сьогодинішнім прагненням українців до пізнання своїх витоків, до чіткої національної ідентифікації в надзвичайно складний час загрози існуванню не лише української державності, а й самої української нації.

Зібрані та видані П. Гнідичем зразки народної творчості Роменщини стали своєрідним пам'ятником цій непересічній людині, відданому патріоту й широму вболівальнику за українську народну культуру та мову. Наукова спадщина П. Гнідича заслуговує на глибше вивчення та популяризацію. Залишається відкритим і питання її наукового перевидання. Також на гідне пошанування заслуговує і його подвижницька просвітянська та педагогічна діяльність.

1. Ротач П.П. Із фольклорних записів Гнідича. *Світло рідної хати*. Талалаївка, 1989. С. 70—78.
2. Ротач П.П. Гнедич Павло Олександрович. *Українська літературна енциклопедія*. Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії імені М.П. Бажана, 1988. Т. 1. С. 434.
3. П'ятаченко С.В. *Фольклористична діяльність Павла Гнідича: монографія*. Суми: Вид-во «МакДен», 2004. 193 с.
4. *Центральний державний історичний архів м. Москви (ЦІАМ)*. Ф. 418. Оп. 322. Спр. 414. Арк. 1.
5. Отчет Полтавской ученой архивной комиссии за 1913 год. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 1914. Вып. 11. С. 7—12.
6. Гнедич П.А. *Материалы по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уезд*. Вып. 1. *Песни обрядовые*. Полтава, 1915. 152 с.
7. Отчет Полтавской ученой архивной комиссии за 1916 год. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 1917. Вып. 15. С. 5—9.
8. *Державний архів Полтавської області*. Ф. 3935. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 18.

9. Гнідич П. До етнографічних записів «Просвіт». *Просвітянин-Кооператор. Кооперативно-культурно-просвітній журнал*. Видання тов-ва «Просвітянин-Кооператор». Роменська Українська Друкарня. 1919. Ч. 4. 1 липня. С. 15—17.
10. Гнідич П. До етнографічної праці «Просвіт». *Просвітянин-Кооператор. Кооперативно-культурно-просвітній журнал*. Видання тов-ва «Просвітянин-Кооператор». Роменська Українська Друкарня. 1919. Ч. 5. 9 липня. С. 11—12.
11. *Державний архів Полтавської області*. Ф. 3945. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 117.
12. *Державний архів Полтавської області*. Ф. 3945. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 21.
13. Отчет Полтавской ученой архивной комиссии за 1915 год. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 1916. Вып. 14. С. 4—9.
14. Елеонская Е.Н. (Рецензия). *Этнографическое обозрение*. 1915. № 3—4. С. 120.
15. Гнедич П.А. *Материалы по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уезд*. Вып. 2. Ч. 2. *Песни необрядовые*. Полтава, 1915. С. 225—327.
16. Гнедич П.А. *Материалы по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уезд*. Вып. 2. Ч. 1. *Песни необрядовые*. Полтава, 1915. 224 с.
17. Гнедич П.А. *Материалы по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уезд*. Вып. 4. *Сказки, легенды, рассказы*. Полтава, 1916. 128 с.
18. П'ятаченко С.В. Павло Гнідич і розвиток фольклористичної думки на Сумщині на поч. ХХ ст. *Народна творчість та етнографія*. 2006. № 5. С. 93—98.
19. Гнедич П.А. *Материалы по народной словесности. Полтавская губерния. Роменский уезд. Повествования козаков*. Полтава, 1915. 79 с.
20. Гнідич П. З щоденника етнографа. *Просвітянин-Кооператор. Кооперативно-культурно-просвітній журнал*. Видання тов-ва «Просвітянин-Кооператор». Роменська Українська Друкарня. 1919. Ч. 3. 8 червня. С. 5—9.
21. Гнідич П. З щоденника етнографа. *Просвітянин-Кооператор. Кооперативно-культурно-просвітній журнал*. Видання тов-ва «Просвітянин-Кооператор». Роменська Українська Друкарня. 1919. Ч. 6—7. 30 серпня. С. 19—21.
22. Гнідич П. З щоденника етнографа. *Просвітянин-Кооператор. Кооперативно-культурно-просвітній журнал*. Видання тов-ва «Просвітянин-Кооператор». Роменська Українська Друкарня. 1919. Ч. 5. 19 липня. С. 8—10.

REFERENCES

- Rotach, P. (1989). *From Hnidych's Folklore Records. The Light of the Native Home* (Pp. 70—78). Talalaivka [in Ukrainian].
- Rotach, P. (1988). Hnidych Pavlo Oleksandrovych. *Ukrainska literaturna entsyklopediia* (Vol. 1, pp. 434). Kyiv [in Ukrainian].

- Pyatachenko, S. (2004). *Folkloristic Activity of Pavlo Hnidych: Monograph*. Sumy [in Ukrainian].
- Central State Archives of the City of Moscow. Fund. 418. Desc. 322. Case 414. P. 1 [in Russian].
- (1914). Report of the Poltava Scholarly Archival Commission for 1913. *Works of the Poltava Scholarly Archival Commission* (Issue 11, pp. 7—12). Poltava [in Russian].
- Gniedych, P. (1915). *Materials on the Folk Literature of Poltava Governorate. Ritual Songs* (Issue 1) [in Ukrainian].
- (1914). Report of the Poltava Scholarly Archival Commission for 1916. *Works of the Poltava Scholarly Archival Commission* (Issue 15, pp. 5—19). Poltava [in Russian].
- State Archive of Poltava Region. Fund 3935. Desc. 1. Case 83. P. 18 [in Russian].
- Hnidych, P. (1919, July 1). From the Diary of an Ethnographer. *Prosvitianyyn-Kooperator*, 4, 15—17 [in Ukrainian].
- Hnidych, P. (1919, July 19). From the Diary of an Ethnographer. *Prosvitianyyn-Kooperator*, 4, 11—12 [in Ukrainian].
- State Archive of Poltava Region. Fund 3935. Desc. 1. Case 2. P. 117 [in Russian].
- State Archive of Poltava Region. Fund 3945. Desc. 1. Case. 83. P. 21 [in Russian].
- (1916). Report of the Poltava Scholarly Archival Commission for 1915. *Works of the Poltava Scholarly Archival Commission* (Issue 14, pp. 4—9). Poltava [in Russian].
- Eleonskaja, E. (1915). (Review). *Etnograficheskoe obozrenie*, 3—4, 120 [in Russian].
- Gniedych, P. (1915). *Materials on the Folk Literature of Poltava Governorate. Non-Ritual Songs* (Issue 2, part 2) [in Ukrainian].
- Gniedych, P. (1915). *Materials on the Folk Literature of Poltava Governorate. Non-Ritual Songs* (Issue 2, part 1) [in Ukrainian].
- Gniedych, P. (1916). *Material son the Folk Literature of Poltava Governorate. Tales, Legends, Stories* (Issue 4) [in Ukrainian].
- Pyatachenko, S. (2006). Pavlo Hnidych and the Development of Folkloristic Thought in Sumy Regionat at the Beginning of the 20th Century. *Folk Art and Ethnology*, 5, 93—98 [in Ukrainian].
- Gniedych, P. (1915). *Materials on the Folk Literature of Poltava Governorate. Narratives of Cossacks* [in Ukrainian].
- Hnidych, P. (1919, June 8). From the Diary of an Ethnographer. *Prosvitianyyn-Kooperator*, 3, 5—9 [in Ukrainian].
- Hnidych, P. (1919, August 30). From the Diary of an Ethnographer. *Prosvitianyyn-Kooperator*, 6—7, 19—21 [in Ukrainian].
- Hnidych, P. (1919, July, 19). From the Diary of an Ethnographer. *Prosvitianyyn-Kooperator*, 5, 8—10 [in Ukrainian].